

HISZTÉRIA, PSZICHOANALÍZIS ÉS FEMINIZMUS

Anna O. esete*

Dianne Hunter

Mi (Breuer és én) gyakran hasonlítottuk a hisztéria tünettanát titkosíráshoz, ami azután válik érthetővé, hogy számos kétnyelvű feliratot megfejtünk.

Sigmund Freud: *Tanulmányok a hisztériáról*

A hisztéria nem beteges jelenség, hanem minden szempontból a legmagasabb rendű kifejezési eszköznek tekinthető.

Louis Aragon és André Bréton: *A szürrealizmus kiáltványa*

I.

Az a hisztériás, akit Freud leggyakrabban említett és tárgyalt, bár sohasem találkozott vele és sohasem akadt hasonló esetre, „Fräulein Anna O.” volt, a „beszélgető kúra” feltalálója, akivel a Freud és Breuer által 1895-ben megjelentetett *Tanulmányok a hisztériáról* első esettanulmányában ismerkedhettünk meg. Anna O., valódi nevén Bertha Pappenheim, ihlette meg azt a jelenséget, ami a pszichoanalízis eredete „legendájának” nevezhető. Későbbi életében a német zsidó nőmozgalom és a modern intézményesült szociális munka történetének meghatáro-

---

* Eredeti megjelenés (hosszabb terjedelemben): „Hysteria, Psychoanalysis, and Feminism: The Case of Anna O.” *Feminist Studies* 9, no. 3 (Fall 1983): 464–88. A fordítás alapjául szolgáló kiadás megjelent in: Katie Conboy, Nadia Medina, Sarah Stanbury (szerk.): *Writing on the Body. Female Embodiment and Feminist Theory*. Columbia UP, New York, 1997. 257–276.

zó alakjává vált. 1859-től 1936-ig élt, és 1954-ben a Német Szövetségi Köztársaságtól megkapta az „Emberiség Segítője” elismerést. Noha a feministák Pappenheimet elismerik közéleti tevékenységének emberbaráti és politikai aktivitása miatt, kevesebb figyelmet fordítottunk arra a szerepre, amivel a pszichoanalitikus elmélethez és technikához hozzájárult.¹

Az az Anna O., akit a pszichoanalitikus írásokból megismerünk, egy vonzó, rendkívül intelligens fiatal hölgy, aki hisztériás kollapszust szenvedett el huszonegy évesen, abban az időszakban, amikor éjt nappallá téve felelőssé vált tuberkulózisban meghaló apja, Siegmund ápolásáért. Apja betegsége idején, majd azután közel két éven át „Anna” a jól ismert és megbecsült bécsi orvos, Josef Breuer betege volt, aki esetét „az egész pszichoanalízis csírasejtjeként” írta le.² Bár Dr. Breuer sohasem ismerte föl teljesen a Pappenheimmel való találkozásának értelmét, mégis eléggé emlékezetesnek találta az esetet ahhoz, hogy beszámoljon róla fiatal barátjának és kollégájának, Freudnak, akire mély benyomást tett, amikor Pappenheim verbalizálásra és katarziszra épülő szokatlan kezeléséről hallott. Mindez 1882 novemberében történt.

Három évvel később Freud Párizsban Jean-Martin Charcot hipnózis és szugesztio bemutatóit tanulmányozta Párizsban, a Salpêtrière Kórházban. Abban az időben Charcot hisztéria előadásai éppoly divatosak voltak, mint Sarah Bernhardt tirádái, és leginkább ugyanazon okból. A tizenkilencedik század végén a hisztéria Európa és Anglia szerte az orvosi publikációk vezető témája volt. Amivel Freud az ez idő tájt Franciaországban zajló munkához hozzájárult, az az volt, hogy odafigyelt arra, amit a hisztériások mondanak. Ez a technika Bertha Pappenheimtől ered és egy másik betegről, „Elisabeth von R.”-től (Weiss Ilona), aki tovább finomította azzal, hogy Freudnak a szabad asszociáció módszerét sugallta.

Noha Breuer megszerkesztette Bertha Pappenheim hisztériájának történetét és elhomályosította személyazonosságát, későbbi források-

---

¹ Lásd: Marion A. Kaplan: *The Jewish Feminist Movement in Germany: The Campaign of the Jüdischer Frauenbund, 1904–1938*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979.

² Josef Breuer Auguste Forelhez, 1907. november 21., idézi: George Pollock: The Possible Significance of Childhood Object Loss in the Josef Breuer–Bertha Pappenheim (Anna O.) – Sigmund Freud Relationship. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 16 (1968): 723.

ból ismerjük élettörténetét.³ Bécsben született, harmadik gyermekként egy olyan családban, ahol már két lány volt. (Nővérei gyermekkorukban meghaltak.) Születését a család egyetlen fiúgyermekének, Wilhelmnek a világra jötte követte, akinek előjogait Pappenheim rossz néven vette. Bertha katolikus iskolába járt, noha otthona hagyományosan zsidó volt. Nagyapja, Wolf Pappenheim, a pozsonyi gettó kiemelkedő személyisége, sorsát a zsidó ortodoxia előmozdításának szentelte. Apja, egy gazdag gabonakereskedő, a bécsi zsidó *Schiffschul* társalapítója. Bertha Pappenheim anyja, Recha, született Goldschmidt, akit meglehetősen tekintélyelvűnek írnak le, eredetileg a Maina menti Frankfurtból, Németországból származott, ahová később leányával visszatért. Ez a város a karitatív tevékenység középpontja volt Bertha anyai ági rokonai között. Ezek a rokonok olyan művészi körökkel tartottak kapcsolatot, ahová Heinrich Heine is tartozott. Breuer megjegyzi, hogy Anna néhány távolabbi rokona pszichotikus volt, de ő maga, egészen apja 1880 júliusában bekövetkezett megbetegedéséig folyamatosan egészséges volt. Az osztályabeli lányokra jellemző neveltetésben részesült. Tökéletesen beszélt angolul, olvasott franciául és olaszul, hímzett és csipkét készített, ami megmaradt élethosszig tartó szenvedélynek. Volt bizonyos modernség a képzésében, minthogy lovagolni járt unokanővéreivel. Egy 1882-ben a németországi Konstanzban készült fényképen a lovaglórúhás Bertha kevés hasonlóságot mutat a beteggel, akit Breuer leírt, noha megemlíti, hogy Bertha egyszer a jelenlétében lovaglóstort használt, amikor ölebe megtámadott egy macskát. Breuer Annát akaratos, energikus, intuitív és jólelkű személyként festi le, olyasvalakiként, akinek örömet okoz a szegényekkel és betegekkel való törődés. Breuer szerint Anna lehetett önfejű, egyik lényegi jellemvonása mégis az „együttérző kedvesség” volt. Breuer beszámol arról, hogy Anna „erő-

---

³ Ernest Jones hozta nyilvánosságra Pappenheim nevét. Ezt írja: „Mivel valójában ez a lány volt a katartikus módszer felfedezője, megérdemli, hogy feljegyezzük igazi nevét...” *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa könyvkiadó, Bp., 1973, 207. Viszont Jones beszámolója Pappenheimről és Breuerről tévedéseket tartalmaz. Pappenheim életéről alaposabban számolnak be a következő könyvek: Dora Edinger: *Bertha Pappenheim: Freud's Anna O*. Highland Park, Ill., Congregation Solel, 1968; Henri Ellenberger: *The Discovery of the Unconscious*. New York, Basic Books, 1970, 480–84; Lucien Israël: *L'hystérique, le sexe, et le médecin*. Paris, Masson, 1980, 200–5 és Kaplan: *The Jewish Feminist Movement in Germany*.

teljes ösztönzést” érzett a karitatív munka iránt, azt azonban nem említi, hogy az effajta munka azon kevés tevékenységi forma egyike volt, amelyeket otthonukon kívül megengedtek a nőknek.

Arra az időre, amíg apját ápolta, Bertha Pappenheim fölhagyott az evéssel. Akkora súlyvesztése volt, hogy eltiltották ápolási feladatai további ellátásától. Kialakult egy, az apjáéra hasonlító köhögése is. Ezen a ponton hívták először Dr. Breuert. Az elkövetkező három hónapban kifejlődött egy nagyon is összetett hisztéria. Pappenheim karjai, lábai és nyakizmai merev bénultságától, fejfájásoktól és szomnambulizmustól szenvedett. Először a jobb karja, majd a jobb oldala, azután az egész teste kapott izomgörcsöt. Időszakosan süket volt. Bandszítt és súlyos, megmagyarázhatatlan látászavarok léptek föl nála. Viharos rohamai voltak, amelyek során szétdobálta a dolgokat a szobában, leszaggatta hálóruhája gombjait és lehangolttá vált, amikor a rokonai megjelentek.

Hisztériájában Pappenheim a beszéd súlyos dezorganizációját, egy időre a teljes afáziát élte át. Éppen Pappenheim afáziája és testének jelentőként való használata az, ami engem különösen foglalkoztat. Noha számos olyan mozzanatot gazdagon és visszatérően analizáltak, amelyekre Freud Pappenheim „hiperesztétikus emlékeinek” „szobormúzeuma-ként” utal, senki sem tanulmányozta kielégítően sajátos nyelvhasználatát. Amikor visszanyerte beszédképességét, Bertha Pappenheim képtelen volt anyanyelvét megérteni vagy beszélni, mégis meglepően folyékonan szólalt meg idegen nyelveken. Ezt a körülményt Freud „furcsának”, más kommentátorok pedig „bizarrnak” nevezték. Én Bertha beszédképtelenségének, a fordításban, a zagyválásban és pantomimben megnyilvánuló kommunikációjának pszichoanalitikus-feminista olvasatát kívánom nyújtani. Úgy vélem, Pappenheim nyelvi szétesésében egy implicit felszabadító motívum fedezhető fel, minthogy a koherens német nyelvet beszélni egyet jelent a beilleszkedéssel egy olyan kulturális identitásba, amelyet Bertha Pappenheim el akart utasítani.

Két énrre kellett szétválnia: „egy valóságosra és egy gonoszra, ami arra kényszerítette, hogy rosszul viselkedjék”.⁴ Tudatállapotai váltakoztak, az egyik elnémult, míg a másik beszélt. Breuer a francia *absences*

---

⁴ Josef Breuer: Fräulein Anna O. *Studies on Hysteria*. In: *Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud* (a továbbiakban *St. Ed.*), szerk. és ford. James Strachey, 24 vols., London, Hogarth Press, 1955, 2:24.

kifejezéssel utal Pappenheim beszédének szüneteire. Ez azt sugallja, hogy az abnormális tudatállapotok mind Breuer, mind pedig Pappenheim számára az én idegen részeit reprezentálták, azokat a részeket, amelyek az anyanyelvén közölhetetlennek bizonyultak.

Délutánonként Pappenheim aluszékony állapotba süllyedt. Naplemente után felébredt, a „kínvallatás, kínvallatás” szót ismételve. Képtelen volt teljes mondatokban beszélni, és egész teste bénult volt. Breuer először azt vette észre, hogy betege elveszítette a szavakat, majd pedig azt, hogy a nyelvtannak és a szintaxisnak sem ura. Többé nem ragozta az igéket, történetesen csak főnévi igeneveket használt, amelyeket, mondja Breuer, „jórészt helytelenül képzett elhibázott múlt idejű melléknévi igenevekből”.⁵ Sem a főnévi igenevek, sem a melléknévi igenevek nem határoznak meg senkit; amint azt Breuer megjegyzi, a „kínvallatás” személytelen forma. Pappenheim egyaránt elhagyta a határozott és a határozatlan névelőket is. Az idők folyamán csaknem teljesen elveszítette a szavakat. Amikor cserbenhagyták a szavak, négy vagy öt nyelvből illesztette nehézkesen össze őket, és majdhogynem érthetlenné vált. Íme Pappenheim nyelvi melange-ának egy rekonstrukciója: „Jamais acht nobody bella mio please lieboehn nuit.”⁶ Megpróbálta leírni ugyanezt a halandzsát.

Bertha Pappenheim két héten át tökéletesen néma volt, és ezen a ponton ismerte föl először Dr. Breuer betege rendellenességének lelki mechanizmusát: „Valami nagyon kellemetlenül érintette, és elhatározta, hogy nem beszél róla.”⁷ Amikor Breuer felvetette ezt, és kötelezte arra, hogy hipnózisban beszéljen, Pappenheim nyelvi gátlása feloldódott, azonban csak angolul beszélt. A szélsőséges szorongás pillanataiban a beszéd képessége vagy teljesen elhagyta, vagy kevert nyelvet használt. Alkalmanként, ha szabadabbnak érezte magát, Pappenheim franciául és olaszul beszélt. Ezen idő és aközött, amikor angolul beszélt, emlékezetkiesése volt. Betegsége alatt zavarba ejtette családját és a szolgálókat az általuk nem ismert nyelveken elhangzó

---

⁵ Ibid., 25.

⁶ Ann Elwood: The Beginning of Psychoanalysis. In: *The People's Almanac*, szerk. David Wwallechinsky és Irving Wallace, Garden City, N.Y., Doubleday, 1975, 502. Sem Breuer, sem Freud nem írta le ezt a mondatot, noha összhangban áll Breuer leírásával Pappenheim sajátos nyelvhasználatáról.

⁷ Breuer: *Fräulein Anna O.*, 25.

szónoklataival, és bámulatba ejtette orvosait azzal, hogy bármely francia vagy olasz szövegből, ha megkérték, hogy hangosan olvassa, gyors, folyamatos rögtönzött fordítást készített. Pappenheim szavakat is alkotott: *gehäglich a behaglich helyett*, és angol elnevezéseket talált ki a folyamatra, amit ő és Breuer elkezdett. „Kéményseprés”-nek (Chimney sweeping) nevezte, ha viccelődött, és „beszélgető kúra”-nak (talking cure), ha komoly volt.

Freud és Breuer inadekvát magyarázattal szolgál Pappenheim nyelvi tüneteire. Úgy tudjuk, hogy egyik éjjel, miközben a szorongás kínjai közt virrasztott apja betegágyánál, bódult állapotba esett, miközben a szék háta mögött csüggő jobb karja elaludt. Pappenheim annyira elborzadt attól, hogy karját bénának találta, hogy imádkozni próbált, de nem talált szavakat. Végre eszébe jutott egy angol nyelvű gyermekimádság. Ennek következtében, amikor históriája kifejlődött, angolul beszélt és írt. A gyermekima földidézése, úgy tűnik, nem kapcsolódik Pappenheim elhatározásához, hogy csendben maradjon. És nem ad magyarázatot találékony nómenklatúrájára, többnyelvű halandzszásására, bámulatba ejtő francia és olasz nyelvű beszédeire sem. Mindössze annyit árul el, hogy Bertha annyira zaklatott volt, hogy elfelejtette az anyanyelvét.

Noha Breuer nem mondja ki, hogy mi bántotta Berthát, könnyen következtethetünk arra, hogy zokon vette és visszautasította alárendelt helyzetét leánygyermekként egy ortodox zsidó családban. Bár figyelemre méltó intellektuális és költői adottságokkal megáldott élénk és elragadó személyiség volt, a huszonegy éves Bertha Pappenheimet megsokkolttságra és egyhangú házimunkák végzésére szánták. Egy évvel fiatalabb és közel sem oly ragyogó öccse akkoriban kezdett a bécsi egyetemre járni – olyan intézménybe, amely abban az időben bezárta ajtóit a nők előtt. Breuer így ír: „Éz a lány, akiben túlhabzott a szellemi vitalitás, szélsőségesen egyhangú életet élt puritán felfogású családjá körében. Ahogyan az életét színesítette, az valószínűleg döntően a betegség irányába sodorta azáltal, hogy rákapott a rendszeres álmodozásra, amit 'magánszínházának' nevezett.”⁸ A „hipnoid” (hasadásos, hasadt) állapotokról elmélkedvén Breuer és Freud megjegyzi, hogy ezek, úgy tűnik, gyakran még az egészséges embereknél megszokott nappali álmodozásokból nőnek ki, „és amelyekhez a kézimunka és hasonló elfoglalt-

---

⁸ Ibid., 22.

ságok különösen hajlamossá teszik a nőket”.⁹ Tehát a hímzésre hagyatott emberek hímes fantáziákhoz kötődnek.

Pappenheim álmodozásait és betegségét erősen befolyásolta az a kényszer, hogy órákat töltsön apja betegágyának felügyelésével, olyan helyzetben, ami alkalmatlan volt arra, hogy felélessze egy ennyire élénk és képzelettel személység vágyait, noha ezt Breuer nem említi és nyilvánvalóan nem is gondolt erre. Kancsalítása akkor alakult ki, amikor könnyein keresztül is erőltette, hogy lássa, mennyi az idő, miután egész éjjel várta az orvost, aki késve érkezett. Pappenheim egy hasonló állapotban azt hallucinálta, hogy a falból egy fekete kígyó tekeredik a beteg felé, hogy megmarja. Amikor megpróbálta a kígyót elzavarni, a karját bénultnak találta, és úgy látta, kezei apró kígyókká válnak, halálfejekkel az ujjhegyein. Köhögése akkor fejlődött ki, amikor a szomszédos házból tánczenét hallott, hirtelen vágyak érzett, hogy elhagyja apja ágyának oldalát, és elöntötte a lelkiismeretfurdalás. Ezután idegesen köhögött, akárhányszor csak ritmusos zenét hallott. Pappenheim apja arcát halálfejnek hallucinálta, és azután a tükörben önmaga is ebben a képben tükröződött. Minthogy két nővérét gyermekkorukban elveszítette, és apja halálos betegségének – amit köhögésével utánzott – nyilvánvalóan a végét kívánta, Pappenheim gondolatait a csontvázak töltötték ki. Amikor Siegmund Pappenheim meghalt, lányát vidékre kellett vinni, hogy védjék az öngyilkos késztetésektől. Talán társulni akart hozzá a halálban, és talán menekülni akart a bűntudat elől, amit a felszabadulás és megkönnyebbülés érzése okozhatott. Elveszített egy beteget, „aki szenvedélyesen szerette”.

Pappenheim hisztériája élettörténetének olyan forrásaiból eredtek, amelyek abban az időben tipikusak voltak. A tizenkilencedik században nem volt kivételes a lányok képességeinek feláldozása, míg a fiúkat neveltették és előjogokban részesítették; szintén az elterjedt szokások közé tartozott, hogy haldokló és beteg szüleik ápolására a fiatal hölgyeket szólították föl. Mind Pappenheim, mind pedig Breuer képtelen volt tudatosan kifejezni azokat az ambivalens érzéseket, amiket az effajta helyzetek kelthetnek. Bár Breuer fölismerte Bertha tüneteinek okaként az apja halála miatti bánkódást, átsiklott a pszichoanalízis számára nyilvánvaló gyűlölet, harag, bűnösség és frusztrált szexua-

---

⁹ Freud and Breuer: *Studies on Hysteria, St. Ed.*, 2: 13.

lítás fölött.¹⁰ Még az eset nem pszichoanalitikus olvasata is jelzi, hogy Pappenheim magányosnak és unalmasnak találta a létezését.

Pappenheim később úgy gondolt vissza formális neveltetésének hiányára mint „hiányos szellemi táplálásra”.¹¹ Ez olyan utalás, ami megvilágíthatja hisztériájának anorexiás tüneteit és lelkiállapotának testén keresztül történő megszólaltatását. Breuer hasonló metaforát használ Anna O. alultápláltságának leírására: „Erőteljes intellektus birtokában volt, amely képes lett volna megemészteni a szilárd szellemi táplálékot, és erre szüksége is volt – ámbar ezt mégsem kapta meg, miután befejezte az iskolát.”¹² Egyszer, amikor Dr. Breuer néhány napra szüneteltette a látogatását, mert el kellett Bécsből utaznia, Bertha semmiféle ételt nem vett magához távolléte idején.

Ugyanabban az időben, amikor betegnek érezte magát, Pappenheimnek kellett valaki, akivel beszélgethet, valaki, aki meghallgatja bonyodalmas történeteit.¹³ Szellemi teremtményeinek Breuer biztosított hallgatóságot. Eggyel növelte „magánszínházának” látogatottságát. Bár Breuer ódivatú orvosként érkezett, kezében fekete táskával, Bertha Pappenheim kórjának kikúrálására, Bertha hamar megváltoztatta viszonyuk kereteit azzal, hogy önhipnózisba esett, és nyilvánvalóan eszement állapotban elkezdett motyogni. Persze, hogy izgatta a jóvágású és rendkívül művelt, sikeres orvos. Noha Breuer nem mondott ilyet, a Pappenheim viselkedéséről alkotott összegzése azt sugallja, hogy Bertha megpróbálta elcsábítani, s ez némiképp sikerült is neki. Beszámol különféle, Bertha fején és lábain alkalmazott masszázsokról – ezek szabályos eljárások voltak a paralízis gyógyításában. Ami szokatlan, és ami a pszichoanalízis kifejlődésének kezdetét jelenti, a hipnózisban

---

¹⁰ Lásd Pollock 2. jegyzetben hivatkozott cikkét és ugyanó: Pappenheim's Pathological Mourning: Possible Effects of Childhood Object Loss. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 20 (1972): 476–93; Richard Karpe: The Rescue Complex in Anna O's Final Identity. In: *Psychoanalytic Quarterly* 30 (1961): 1–27 és Marc Hollender: The Case of Anna O.: A Reformulation. In: *American Journal of Psychiatry* 137 (July 1980): 797–800.

¹¹ Ellen M. Jensen: Anna O.: A Study of her Later Life. In: *Psychoanalytic Quarterly* 39 (1970): 277.

¹² Breuer: *Fräulein Anna O.*, 21.

¹³ 1890-ben Pappenheim megjelentetett egy novelláskötetet *Az ócskásnál* címmel. Paul Berthold álnéven írta, így megőrizte a kezdőbetűket és férfiasította a nevét.

együtt töltött hosszú órák, melyek alatt Pappenheim szomorú és különös történeteket mesélt és „kibeszélte magát”, egészen addig, míg „elméje kitisztult, nyugodttá és vidámmá vált”. Breuer a beszélgetésnek tulajdonította vidámságát, nem pedig saját jelenlétének. A kezelés alatt Breuer orvosi szempontból példátlan mennyiségű időt töltött betegének társaságában, csaknem nap mint nap látogatta az 1880 és 1882 de-reka közti időben, gyakran naponta többször, odafigyelve jelenének és múltjának legapróbb részleteire is, történetei makacs fordulatait ismételve, hogy minden ülésen belekezdjen elbeszéléseibe. Bár Breuer azt állítja, hogy Bertha Pappenheim szexuálisan „elképesztően fejletlen” volt, minden szövegmagyarázó megemlíti testi vonzerejét. Az esettanulmány azt sugallja, hogy Bertha szerelmi viszonyról képzelődött Breuerrel; valójában a fellángolás kölcsönösnek, noha Breuer részéről tudattalannak tűnik. Freud szerint az, hogy Bertha „kéményseprésnek” látta a kezelést, a szexuális érintkezés metaforája.¹⁴ Breuerné, miután annyi hónapon át hallgatta végig a beszámolókat az elbűvölő betegről, féltékennyé és haragossá vált. Breuer, megdöbbenve és valószínűleg büntudatot is érezve, hirtelen elhatározta, hogy abbahagyja a kezelést. Közölte szándékát Pappenheimmel, és előkészületeket tett arra, hogy feleségével Velencébe utazzon. Freud szerint Pappenheim „kínos eseménnyel” válaszolt.¹⁵ Színre vitt egy hisztérikus gyermekszülést, hogy Breuert egy újabb ülésre rendelje vissza. Breuer megrendült, amikor alhasi görcsökkel az ágyban találta, amit Bertha ezekkel a szavakkal magyarázott: „Most jön Dr. Breuer gyereke!”¹⁶ Hipnózissal megnyugtatta, majd Berthát egy kollégájára bízva elmenekült a házból. Soha többé nem találkoztak, és később, amikor hallotta, hogy beteg, Breuer azt kívánta, bár csak meghalna, és így nem lenne többé boldogtalan.¹⁷ Breuer úgy döntött, az Anna O. esettörténet publikált változatában nem számol be a képzelt gyermekszülésről, és sohasem ismerte el kötődésük erotikus mozzanatát. Ez az elfojtás magyarázható Breuer botránytól va-

---

¹⁴ Freud Carl Junghoz, 1909. november 21. Idézi Pollock: *Object Loss*, 732.

¹⁵ Freud: *St. Ed.*, 14:12.

¹⁶ Sigmund Freud számol be erről egy 1932-ben Stephan Zweighez írott levelében. Idézi Pollock: *Object Loss*, 716.

¹⁷ Jones, 208. (A hivatkozott magyar fordításban maga Bertha szeretne meghalni. *A ford.*)

ló rettegésével; és ha észlelte, hogy Pappenheim szerepet játszik, hogy elcsábítsa őt, rettegetett attól, hogy nyilvánosságra hozza a történetet, amely nemcsak kompromittálja, hanem bolondként is tünteti föl. Mindamellettt magánjellegű gyötrődése az esettel, miután már feladta azt, vonakodása attól, hogy bármennyire is nyilvánosságra hozza, és végletes tiltakozása a pszichoanalízis ellen, azt jelzik, hogy egyéb okok is hozzájárultak ahhoz, hogy kihagyja a zárójelenetet a *Tanulmányok a hisztériáról* című kötetből, azt a hamis látszatot keltve, hogy Anna hisztériája megszűnt.

George Pollock Breuer szorongását fiatal és vonzó édesanyjának gyermekkori elvesztésére vezeti vissza, amikor három vagy négy éves lehetett. Az anyát, akárcsak Breuer legidősebb lányát, aki tizenenegy éves lehetett, amikor apja kapcsolatban volt a híres pácienssel, szintén Berthának hívtak.¹⁸ Amikor Freud elkezdte föltárni az áttételes szerelem szerepét a hipnózisban és a pszichoanalízisben és hangsúlyozni a szexualitás fontosságát a neurózisban, Breuer elhatározta magát vitatkozó kollégájától. Noha Pappenheim megnyitotta a tudattalanba vezető utat a „beszélgetőkúra” kitalálása révén és azzal, hogy dramatizálta áttételes szerelmét az orvos-beteg kapcsolatban, Breuer elutasította az egymásba bonyolódásukból levonható következtetéseket. Freud beszámol arról, hogy Breuer ismételten fölolvasta neki az esettanulmány részeit 1882 és 1883 között, mégis hevesen tiltakozott a kezelés történetének közreadása ellen. Freud elhatározta, hogy beszámol az esetről Charcot-nak, aki meghallgatta ugyan, de semmiféle érdeklődést nem mutatott. Tíz évvel később Breuer beleegyezett egy közös publikációba, mivel Freud meggyőzte őt, hogy Pierre Janet franciaországi munkássága megelőlegezte egyes következtetéseit, a hisztériás tüneteknek a beteg életeseményeire való visszavezetését és megszüntetésük hipnotikus reprodukálását.

---

¹⁸ George Pollock: *Object Loss. A The Story of Anna O.* (New York, Walker, 1972) című könyvében Lucy Freeman beszámol arról, hogy a két Bertha, a beteg és Breuer leánya, tavaszi kocsikázásra mentek Breuerrel. Freeman úgy írja le Pappenheimet, mint aki az út során tartózkodóan, utána pedig leverten viselkedett. Lásd 26. o.

II.

Bár úgy vélem, Pappenheim Breuerrel való egymásra találásában jelentős szerepet játszottak az ödipális mintázatok, szeretném egy pillanatra viszonyuk orális dimenzióira összpontosítani a figyelmet. Leo Stone értekezése az áttételről kapcsolódási pontokat kínál az orvos-beteg viszony tudattalan értelme és a korai csecsemőkor omnipotens anyára iránti egyetemes sóvárgása között. Janet Malcolm így foglalja össze:

„Ezt a sóvárgást ... éppúgy életre kelthetik orvosok, politikusok, papok és tanárok, mint analitikusok. Stone ... különbséget tesz az orvos és az analitikus által kiváltott elsődleges áttétel értelme között. Míg az orvos közvetlen fizikai és érzelmi segédkezései a csecsemőkor legkorábbi szakaszának 'mindentudó, mindenható és érthetetlen' anyjával egyeznek meg, az analitikus ténykedése (tudattalan visszaverődésben) azoknak a hónapoknak a nem annyira egyetértő anyáira emlékeztet, amikor a gyermek beszélni és elkülönülni tanul – 'arról az életszakasról van szó, amikor a testi meghittség és az anyán való csüggés formái megszűnnek vagy meggyöngyülnek, *pari passu* a beszéd általi kommunikáció nagyszerű eszközének gyors fejlődésével.' Az 'intim szeparációnak' vagy 'az intimitás megvonásának' ez az állapota az, ami az analízist vezérli, miközben változó erejét a nyelvi közelség és az érzelmi távolság közti feszültségből meríti.”¹⁹

A pszichoszexuális fejlődésnek ebben a szakaszában a nyelvileg kialakított szubjektivitás („én” versus „te”, „a fiú” versus „a lány”^{*} és a szintaktikai viszonyok) az anyával való ritmikus, testi kapcsolatra épülnek rá. Mielőtt a nyelv grammatikai rendjébe beilleszkedünk, tisztán a hangok és testi ritmusok diádikus, szemiotikus világában élünk, óceáni egységben gondozókkal. A minden gyermek által világra hozott végtelen lehetséges identitás közül a létezés egyetlen módja lép működésbe aszerint, hogy miként viselkedik az anya az orális szimbiózisban. Az anya viszonyulási stílusa a gyermek számára való tudattalan jelentőségét közvetíti. Testnyelvén – a támaszadáson, az ápoláson, a dédelgetésen, a fürdetésen, az öltöztetésen – és azután a tükrözésen keresztül,

---

¹⁹ Janet Malcolm: The Impossible Profession. In: *The New Yorker* 24 (November 1980): 104.

^{*} Az angol eredetiben itt a „he” és a „she” szerepel. (A ford.)

azon a képen keresztül, amit a gyermek formál magáról, amint önmagát anyja arcán, különösen a szemében tükröződni látja, az anya identitást közvetít a gyermeknek. Ahogyan Heinz Lichtenstein írja, az anya „életre csábítja a gyermeket”, ugyanúgy, ahogy a Nap kiváltja a növényből a tropizmust, és így alakítja formáját és irányultságát.²⁰ Önmagunk önálló létezőnek, „szubjektumnak” érzését behatárolja belépésünk a nyelv rendjébe, ahol a beszéd a testi kapcsolat helyettesítőjévé válik. A világ, amelybe gyermekként belépünk mindig már a nyelv által konstituált és irányított. Amikor belenövünk abba a világba, ahol a szavakkal való kommunikálás mind az elkülönülést, mind pedig a meghitt közelséget megengedi, fölhagyunk a szemiotikus és testi kapcsolat közvetlenségével gondozónkkal, fölismerve tőle való függetlenségünket.

Egy olyan családban fölnövekvő gyermek, mint Bertha Pappenheimé, a beszédhez való átmenetet olyan folyamat részeként élte meg, amelyben fölismerte az apának az anyához való privilegizált viszonyát. A nyelv rendjében az „én” és a „te”, „a lány” és „a fiú”, az „anya” és az „apa” nemeket és szerepeket különítenek el. Noha általában az anya az, aki a gyermek beszélőképességét aktiválja az orális, szemiotikus szakaszban, a szubjektivitás egy önálló, szintaktikai ágens, egy grammatikai „szubjektum” értelmében a gyermekkorban később alakul ki, akkor, amikor a patriarchális családban az apa szerepe fölismerésre kerül. Az apa szerepének fölfedezése az ősjelenetben és a férfi dominancia fölismerése a társadalmi világban együtt jár a patriarchális gyermek beilleszkedésével a nyelv rendszeres szervezettségébe. A nyelvi összefonódása a kulturális szerepekkel azt sugallja, hogy egyenlet állítható föl a nyelvi szerveződés és a patriarchális kultúra rendszerszerű szerveződése, illetve annak szexuálisan differenciált, ödipális szubjektivitása között. A patriarchális szocializációban a mondatok megalkotásának képessége fejlődésileg egybeesik az apa hatalmának fölismerésével.

Ebben a megvilágításban Bertha Pappenheim nyelvi visszasságai és konverziós tünetei, az, hogy a halandszát és a gesztusokat használta kifejezőeszközként, az apa mint ortodox pátriárka által képviselt kulturális rendből való regresszióknak tekinthetők. Bertha Pappenheim nem

---

²⁰ Heinz Lichtenstein: Identity and Sexuality. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 9 (1961): 179–260; D. W. Winnicott: Mirror-role of Mother and Family in Child Development. In: *The Predicament of the Family*, szerk. Peter Lomas, London, Hogart Press, 1972, 26–33.

volt képes eredeti nyelvén beszélni, de könnyedén használt idegen kifejezési formákat. Képtelen volt összefüggően beszélni németül, de elérte, hogy Dr. Breuer az ő nyelvét beszélje és belépjen egy, a patriarchális tudat által elfojtott világba. Breuer szó szerint ismételtette Pappenheim nyelvi formuláit; ily módon tudatosult benne a tudattalan. Bertha huszonegy éves volt, az asszonnyá válás határán, olyan szerepben, ami beszűkítette szellemi adottságai kielégítésének vagy fejlődésének útjait. Ha a tükörbe nézett, halálfejet látott. Elutasítva a számára kijelölt kulturális identitást, megpróbálta magát egy másik idiómába átfordítani. Az artikulált német nyelv szimbolikus rendjéből a test és az érthetetlen idegen nyelvek szemiotikus szintjére regrediált. Jelbeszéde, motyogása és kiötölt zsargonja azt a törekvését jelzik, hogy újraalkossa a csecsemő és az anyja közti különös szemiotikus gügyögést. Pappenheim elérte azt a pontot, hogy Breuer táplálja őt. Breuert orális anyapótlékká változtatta; abban az értelemben, hogy átvette tőle az orvos szerepét, identitásadóvá is tette őt. Szülési fantáziájának, ami megfutamodásra készítette Breuert, lehetséges olyan olvasata, hogy új identitást és talán új valóságot kívánt a világra hozni.

Dr. Breuer nyilvánvalóan nem volt fölkészülve arra az ötletre, hogy Pappenheim életet adjon a pszichoanalízisnek. De, úgy tűnik, csodálatra méltóan megértette a helyzetét. Emígyen elemzi Bertha hisztériájának predisponáló okait: „Először is, egyhangú családi élete és a megfelelő intellektuális elfoglaltság hiánya a szellemi élenkség és energia kihasználatlan többletét hagyta meg neki, és ez képzelődésének állandó aktivitásában talált levezetésre. Másodsor, mindez az álmodozás ahhoz a szokásához (‘magánszínházához’) vezetett, ami lefektette lelki személyisége szétesésének alapjait.”²¹ Más szóval, Bertha Pappenheim azért volt szkizoid, mert unatkozott, és egyaránt kellett virrasztania és színészkednie. Magányos volt, meghasadva a között, amit Breuer „tudattalan” vagy „másodlagos” állapotnak kezdett el hívni és „normális” állapota között. Breuer hozzáfűzi, hogy bár ez a két állapot élesen elkülönült, nem csupán a „másodlagos” (vagy ‘hipnoid’) állapot nyomult be az elsőbe, hanem „agyának egyik csücskében egy tisztán látó és nyugodt szemlélő csücsült, ahogyan ő kifejezte ezt, aki végignézte az egész örült ügyet”. Pappenheim tehát megvallotta Breuernek a tiszta gondolkodás

---

²¹ Breuer: *St. Ed.*, 2:41.

megmaradását őrülsége közben. Miután konverziós tünetei megszűntek, és mialatt keresztülment azon az állapoton, amit Breuer időszakos depresszióknak nevezett, Pappenheim azt mondta neki, hogy „az egész dolog csak megjátszott volt”. Breuer így következtet:

„Már leírtam azt a megdöbbentő tényt, hogy a betegség kezdetétől a végéig a másodlagos állapotból eredő minden ösztönzés, következményeikkel együtt, tartósan megszűnt azáltal, hogy nyelvi kifejezést kapott a hipnózisban, és csak azt kell nyomatékosítanom, hogy ez nem az én leleményem volt, amit szuggesztióval a betegre erőltettem. Ez a teljes meglepetés erejével hatott rám, és míg a tünetek el nem múltak ily módon egy egész sor esetben, kifejlesztettem belőle egy terápiás technikát.”²²

Pappenheim valójában önmagát gyógyította, Breuer a tanítványa volt.

Föl lehet tenni a kérdést, miként volt képes Bertha Pappenheim ekora áttörést elérni. Úgy tűnik, hatott rá az a széleskörű érdeklődés a katarzis iránt, amit egyik barátnője nagybátyjának könyve váltott ki. Ez a barátnő Freud későbbi felesége, Martha Bernays volt, akinek nagybátyja, Jacob Bernays, 1880-ban a katarzis arisztotelészi elméletéről jelentetett meg tanulmányt. Bernays könyvéről számos tudós értekezett, és a bécsi szalonokban folyó társalgás fontos témájává vált. Pappenheim talán megismerkedett a katarzissal mint az érzelmek dramatizálásának és kifejezésének elméletével, és azután arra kezdte használni, hogy rabul ejtse és fogva tartsa tudományos érdeklődésű orvosának figyelmét.²³ Minthogy Pappenheim korának asszonyai kívül maradtak a tudásközvetítő hivatalos kulturális intézményeken, diskurzusának formái korlátozottak voltak. Feltűnést keltően viselkedett, hogy oldja a feszültséget bűntudata és a családi kiszipolyozás előli menekülési vágya között.²⁴ A tudattalanról (az ő „felhőiről”) való tudása szomorú és elszomorító módon nyert kifejezést. Ezt a tudást azután férfiaknak kellett *teoretizálnia*. A hisztéria pszichológiai, érzelmi okainak rémisztő és lebilincselő demonstrációját mutatta be, de Dr. Breuer még a hisztéria szomatikus alapjaiban híve távozott. Freudra maradt a fiziológiai kutatástól a pszichológiai felé mozdulás kiteljesítése, és az, hogy tudomá-

---

²² Ibid., 46.

²³ Ellenberger, 484; Hollender, 797.

²⁴ Vö. Catherine Clément: *La Jeune Née*. Paris, Union Générale, 1975, 13, 22.

nyosan kifejtse Erósz központi szerepét a terápiás viszonyban, az egyik legnagyobb ugrást a pszichiátria történetében.

Bertha Pappenheim olyan korban fedezte föl a „beszélgető kúrát”, amelyben maga is el kellett, hogy mondja a gondjait. A tudatosság történetének jelentős alakjaként a test nyelvén fejezte ki azt, amit szavakban a pszichoanalízis. Úgy vélem, számításba vehetjük abból a szempontból, amit Erik H. Erikson az ideológiai vezérek leírására használt: „Olyan személyek, akiknek szokatlan mélységű konfliktusaik vannak, emellett hátborzogató adottságaik és hátborzogató szerencsájük, amivel képesek saját krízisük megoldását egy nemzedék krízise számára fölkínálni.”²⁵

Pappenheim, miközben kibeszélte magát Breuernek, egy nem verbális, testbeszédben vagy pantomimban kifejezett és hiszterikus tünetnek nevezett üzenetet konvertált verbális nyelvre. Azaz, narratívumai az egyik nyelvről a másikra konvertáltak vagy fordítottak le egy üzenetet.²⁶ Pszichodramát művelt, felkészülten a válságos események megfelelő színrevitelére, és kimódolta a módszert arra, hogy történetük apránkénti elmesélésével minden egyes tünetet visszavezessen az eredetére.²⁷ Hasonlóan ahhoz, ahogyan Shakespeare *Hamletjében* zajlik a játék-a-játékban, Pappenheim némajátékot vitt színre tébolyodottságában, motyogott, majd elmesélte az előadás mögött rejlő történetet. Újra színpadra vitte tüneteinek eredetét, hogy megfejtse azokat. Ez ugyanolyan rítus, mint a katarzis. Breuer azt mondta, a beteg tünete azonnal megszűntek, amint az előidéző okok reprodukálódtak a transzban, „lehetővé téve, hogy elérkezzünk egy terápiás technikai eljáráshoz, amely logikus következetességében és rendszeres alkalmazásában semmi kívánnivalót nem hagyott maga után”. „Hiperesztéziás” emlékei múzeumában külön-külön értelmeztek minden egyes tünetet, és a megjelenésüket ki-

---

²⁵ Erik H. Erikson: Youth: Fidelity and Diversity. In: *Daedalus* 91, no. 1 (1962): 24.

²⁶ Hollender, 798.

²⁷ Azon a napon, amikor Bertha Pappenheim visszanyerte a német nyelv feletti uralmát, ezt a bútoroknak az apja betegszobájához hasonló visszarendezése révén érte el. Előre eldöntve, hogy közeleg kezelésének napja, Bertha a kitűzött időre helyreállította azt az eredeti színhelyet, amikor a kígyók megjelentek és angolul imádkozott. Ehhez a dramatizált bemutatóhoz annak a napnak az évfordulóját választotta, amikor az országba költözött. Breuer (2:40) beszámol róla, hogy ez a rítus „rengeteg zavarodottságtól” szabadította meg Berthát.

váltó eseményeket fordított rendben vették sorra, az az előtti időtől kezdve, hogy ágybanfekvővé vált és visszamenve addig az eseményig, ami ennek első megjelenéséhez vezetett. Breuer szerint „amint ez esetelésre került, a tünet véglegesen megszűnt”.²⁸ Múltjának színrevitelével Pappenheim a tudattalant is színre vitte, és Breuer viszontáttételének formájában közönségét egy ödipális ismétlésbe vonta be.

Azt mondtam, Pappenheim Breuert helyettesítő orális anyává, közönséggé és identitásadóvá változtatta, hogy elmenekülhessen a kulturális identitás apja végzetes betegsége által okozott krízise elől, és olyan pszichodramatikusként írtam le, aki eljátszotta egy új pszichikus valóság tudatosságra hozását. Ügyes nyelvi manipulációin keresztül sikerült kikerülnie a kötelességtudó ortodox lánygyermek szerepéből, és egy intelligens, ösztönző és rokonszenvező hallgatóra találnia. Hátramaradt annak tárgyalása, hogy miként lépett be Pappenheim a közéletbe.

III.

Olyan korban vált feministává, amikor a nők kényszerítve érezték magukat arra, hogy felszólaljanak a fejlődésüket megbénító visszaélések ellen. Ugyanabban az évben, amikor Freud és Breuer megjelentették a *Tanulmányok a hisztériáról* című könyvet, a harminchat éves Pappenheim a németországi Isenburgban, nem messze anyja szülőhelyétől egy árvaház igazgatónője lett. Ez vált központi főhadiszállásává negyven évig tartó emberbaráti szociális munkája során, amiről a nyugatnémet kormány később megemlékezett. Életét elhagyatott és visszaéléseket elszenvedett nők és gyermekek megmentésével és védelmével töltötte. Lucien Israél, Pappenheim pályafutásának két szakaszát összekapcsolva azok közé a számos ünnepelt hisztériás közé sorolja őt, akik később altruista közéletet éltek, önmagukkal helyettesítve a hímnemű mentort, aki ejtette őket.²⁹ Israél „sikeres hisztériásokként” elemzi az ilyen nőket, és úgy találja, hivatásukat az egyetemes szeretet fantáziájára és a férfiakkal való rivalizálásra alapozták. Pappenheim esete, állítja

---

²⁸ Breuer, 2:35.

²⁹ Israél, 204–5. Israél példaként Mary Baker Eddyre és Pierre Janet több betegére is hivatkozik; azt állítja, hogy a hisztéria egyik lehetséges fejlődési útja a megmentőként befutott nyilvános karrier.

Israél, rendkívüli tisztasággal mutatja meg, hogy az az egyetemes szeretet, ami a nők és gyermekek megmentőjeként pályájában testet öltött, eredetileg egy mentornak választott meghatározott személyre irányult. De a mentor, vagy pontosabban „mester” (*maître*), Breuer, aki nem viszonzta viszonzni a szerelmet, azonosulás tárgyává vált, és Pappenheim saját magával cserélte ki. Fölfedezve, hogy az orvos nem mindenben váltja be a hozzá fűzött reményeket, a „sikeres hisztériások” úgy döntenek, hogy magukévá teszik szerepét terapeutaként, megmentőként vagy „az emberiség segítőjeként”.

Israél elemzése nem veszi figyelembe, hogy Pappenheim anyai ági rokonai között a karitatív tevékenység hagyománynak számított. Pappenheim azért választotta Breuert, hogy neki adományozza tüneteit és azok kezelését, mert orvosként sokat jelentett neki. Egy jelentőség-teljes találkozás miatt választotta, ami mindkettejükénél hatalmasabb következményekkel járt. Azonosulása a megmentő szerepével összhangban állt a státusszal, amit eriksoni vezetőként betöltött, aki karizmáját serdülőkor utáni identitáskriziséből kovácsolta, mivel az eriksoni ideológiai vezetők úgy érzik, életüknek számítania kell napjaik nagy történelmi mozgalmában. Pappenheim idejében a két nagy történelmi mozgalom a tudattalan felfedezéséhez és a nők felszabadításához kötődött, és ő mindkettőben hallgatott magáról. Reformerként pályájának hatóköre azt jelzi, hogy Bertha Pappenheim „széles skálán volt szerelmes a tevékenykedésbe” – a kifejezést Erikson Woodrow Wilsontól kölcsönözte a karizmatikus vezetők tulajdonságainak leírására.³⁰

Pappenheimet tüneteinek és kezelésüknek a természete számos más emlékezetes nővel kapcsolja össze. Noha igaz lehet, hogy Pappenheim Breuer számára rendezett előadásait egy könyv inspirálta, vagy hallott a katarziszról, az embernek el kell töprengenie arról, hogy milyen nézetek dívtak hisztériás társai között Németországban és Franciaországban a tizenkilencedik század folyamán és később Svájcban, amikor a pszichoanalízis a Burghölzli klinikán Zürichben; és kíváncsi lehet arra, hogy mi inspirálta Weiss Ilonát arra, hogy a szabad asszociációs módszert javallja Freudnak. Amint azt Henri Ellenberger megjegyzi, Pappenheim hisztériájának aspektusait sohasem magyarázták meg kielégítően. Először

---

³⁰ Erikson, 24.

is, 1881 decembere és 1882 júniusa között Pappenheim két személyisége élesen elkülönült, és Breuer képes volt kiváltani az egyikből a másikba való átmenetet azáltal, hogy felmutatott egy narancsot, azt az ételt, amely az előző évben Bertha fő táplálékát jelentette. Míg Bertha egyik része a jelenben élt, a másik nap mint nap pontosan újraélte az előző évet. A Pappenheim asszony által vezetett naplónak köszönhetően Breuer napról napra igazolni tudta, hogy a Bertha által hallucinált események megtörténtek, pontosan egy évvel azelőtt. Másodszor, Bertha bizonyos tünetei lappangási időszak nélkül jelentek meg, és pusztán azáltal megszüntethetőek voltak, ha felidéztek azokat a körülményeket, amelyek között először jelentkeztek. Berthának fel kellett idéznie minden egyes alkalmat, amikor a tünet megjelent, akárhányszor is történt meg ez, pontos időrendben – ez kezelésének egyedi vonása volt. Ezek a figyelemreméltó emlékezetgyakorlatok és a betegnek az az ötlete, hogy az orvosnak megfelelő terápiás eljárásokat diktáljon, bár rendkívülinek számítottak az 1880-as évek Bécsében, az orvoslás történetében nem voltak ismeretlenek. Ellenberger Pappenheim esetét a „magnetikus betegség” nagy példáival kapcsolja össze, akik hírnevet vívtak ki a tizenkilencedik század elején. Katharina Emmerich (1774–1824), egy, a vesztfáliai Dülmenből származó szegény paraszt, korábban apáca, minden éjszakán álmodott, s ezek szabályos sorozatban követték egymást a liturgiai év szakaszai szerint. Ez az emlékezeti hőstett összevethető Pappenheim hallucinációival, amelyek az előző év minden egyes napját pontos sorozatban idézték fel. Egy másik beteg, Friedericke Hauffe (1801–1829), „Prevorst látnoka” gyakran ismeretlen nyelven beszélt, s noha iskolázatlan volt és egy erdőkerülő lánya, dallamos szónoklatokat tartott a legtisztább felnémet irodalmi nyelven a sváb dialektus helyett, amit a környezetében élők mindközönségesen beszéltek. Magnetikus transzai során a „Látnok” sokszor előírta a kezeléseket, amelyek hiánytalanul kigyógyították pontosan akkor, amikor megjövendölte, éppen úgy, ahogyan Pappenheim megjósolta Breuernek felépülésének időpontját. Estelle LHardy (1825–1862), aki apja halála után betegedett meg, kettős személyiségből gyógyult ki egy vigasztaló angyal utasításai által, aki „magnetikus” alvása alatt jelent meg neki. Orvosának sikerült elérnie normális és „magnetikus” állapotainak fokozatos egyesítését egy olyan érzelmi kapcsolat kialakításával, amely megváltoztatta Estelle anyjától való függőségét. Akárcsak Bertha, Estelle is különleges viszonyt ápolt orvosával gyógyítása érdekében. Ellenberger Pappenheimet azon „magnetikus betegek egyfajta visszatérésének tekinti, akik az emlékezet

csodás tetteit vitték véghez, nyelveken beszéltek, ellenőrzésük alá vonták kezelésük formáját, és előírták „gyógyításuk” időpontjait.³¹ Egy másik analógia Bertha Pappenheimhez párizsi kortársa, Blanche Wittmann, akit a „hisztériások királynőjeként” ismertek pózainak impresszív szoborszerű formája miatt, és mert életének jelentős részét töltötte a Salpetriére kórházban. A traumatikus bénulásokkal és azok hipnózisban történő reprodukálásával folytatott kísérleteket, amelyeknek Freud a Salpetriéreben tanúja volt, ma kétkedéssel fogadják, és Ellenberger arra a következtetésre jut, hogy Pappenheim kezelése egyes bűvészműtávány volt. Még akkor is, ha Freud legfőbb inspirációit az ő történetéből és Charcot-nak a Salpetriére beli szeánszaiból merítette.

Hisztériája idején Anna O. különös írásmódot vett föl. Lévén béna a jobb keze, a ballal írt, és egy Shakespeare-kiadásból kimásolt nyomtatott római betűket használt. Az idegen jelentők effajta bensővé tétele a lelki integráció utáni vágyához kapcsolódhatott, és előképe Pappenheim későbbi, fordítói szerepének. Új életre keltette és lefordította egyik őseinek, a hamelni Glückelnek (1646–1724) a visszaemlékezéseit,* aki „született író és mesélő” volt. Attól a vágytól hajtva, hogy a zsidó kultúrát közvetítse egy olyan világba, amely nem volt jártas a jiddisben, Pappenheim szagákat és legendákat fordított németre a Talmudból és a Midrásból, emellett a *Nők Bibliájából*.³² Különleges jelentősége van annak a többféle nyelvnek, amelyeken Pappenheim hisztériája alatt és későbbi élete során beszélt, minthogy a fordítás nyelvi stratégiaként való használata egybecseng a pszichoanalitikus elmélyülésben a szakkifejezéssel és a folyamattal. Jacques Lacan például a pszichoterápiát „az elidegenedett jelentők repatriálásának” nevezi.

Freud több mint negyvenszer utal az Anna O. esetre összegyűjtött műveiben és gyakorta a leveleiben is. Az utalások által jelzett érdeklődés intenzitása azt sugallja, hogy számára Anna O. valami lényegbevágót jelképezett. Hisztériaelméletének kidolgozása idején Freud Hippolyte Bernheimet és Charcot-t fordította franciából németre; és a tárgyról Breuerrel közösen írott „Előzetes megjegyzések”-et haladéktalanul lefordították spanyolra, franciára és angolra. Később Freud szá-

---

³¹ Ellenberger, 484.

* Magyarul: *Glike Hameln emlékiratai*. Athaenum 2000 Könyvkiadó. Budapest, 2001 (a szerk.).

³² Jensen, 288.

mos analízist folytatott fordítás segítségével, és a pszichoanalízis többnyelvű mozgalommá vált.

Freud a hisztéria tünettanát „titkosírás[hoz hasonlította], ami azután válik érthetővé, hogy számos kétnyelvű feliratot megfejtünk”.³³ Freud a „fordítás” szót használta a pszichoanalitikus munka és a tudattalan működésmódjának fejtegetésekor. Az „álommunkában” a latens vágy „fordítódik át” az álom manifeszt tartalmának képanyagává. Titkosírás[hoz hasonlította], ami azután válik érthetővé, hogy számos kétnyelvű feliratot fölfedezünk. Freud azt írja: „Az álomgondolat és az álomtartalom úgy áll előttünk, mint egyazon tartalom két ábrázolása két különböző nyelven; jobban mondva: mintha az álomtartalom az álomgondolatok lefordítása volna valami más kifejezésmódra, amelynek jeleit és illeszkedési törvényeit úgy kell megtanulnunk, hogy összehasonlítjuk az eredetit a fordítással.”³⁴ A hisztériában, mondja Freud, a lélek üzenetei testi kifejezésbe „fordítódnak át”. Az analitikus beavatkozásokat a tudattalan tudatossá való „lefordításának” tekinti. A „beszélgető kúra” az „érzelmeik szavakká fordítása”. Tehát azok a formák, amelyekben Anna O. közölte gyötrődéseit és a nyelvek közötti csúszkálásai, amelyek a tudatosság szintjeinek kifejezését szolgálták, metaforái annak, ami később, mondhatni, a fordítás pszichoanalitikus elméletévé fejlődött.³⁵

A tizenkilencedik századi hisztériásoknak művésztársakként ünneplése Aragonnál és Bretonnál azt jelzi, hogy a szürrealisták a hisztériát expresszív diskurzusnak ismerték el;³⁶ és hozzáfűzhetjük, a nőiség patriarchális gondolkodásnak címzett diskurzusa is volt. Mint Lucien Israël megjegyzi, az a kérdés, hogy a hisztéria vajon betegség-e vagy sem, nincs megválaszolva. Bertha Pappenheimről szóló elemzése csaknem azt a gondolatot kockáztatja meg, hogy a feminizmus átformált hisztéria, pontosabban, hogy a hisztéria olyan feminizmus, amely nélkü-

---

³³ Freud, *St. Ed.*, 2:129.

³⁴ Freud: *The Interpretation of Dreams, St. Ed.*, 4:277. Magyar kiadás: *Álomfejtés*. Helikon, Bp., 1985. 199.

³⁵ Patrick J. Mahony a Freud's Psychoanalytical Concept of Translation című előadásában, amit 1979 júliusában tartott Bécsben az International Association for Semitic Studies kongresszuson, a fordítás eszméjének a pszichoanalízisben való visszatéréséről értekezett. Lásd: Mahony: Toward the Understanding of Translation in Psychoanalysis. In: *Journal of American Psychoanalytic Association* 28, no. 2 (1980): 461–75.

³⁶ Louis Aragon és André Bréton: Le Cinquantenaire de L'Hystérie, 1878–1928. In: *La Révolution surréaliste*, no. 11 (1928): 20–22.

lözi a külvilágban a társadalmi hálózatot. A tömegkultúrában a „hisztériás” szót gyakorta használják arra, hogy megkíséreljék lejáratni a feminista kifejezőmódot, mivel mind a hisztériások, mind pedig a feministák „irányíthatatlanok”: sem a hisztériások, sem a feministák nem működnek kötelességtudóan együtt a patriarchális hagyományokkal. Az a törekvés, hogy a feministákat „hisztériásokként” megbélyegezzék, abból az elfojtó impulzusból fakad, ami hasonló a hisztériás tüneteket elősorsorban létrehozó a védekezéshez: a megtagadáshoz – mégpedig az olyan társadalmilag kínos érzések megtagadásához, mint a düh és a sértődés. A hisztériát tehát nevezhetnénk a feminista diskurzus önmegtagadó formájának, amelyben a test jelöli azt, amit a társadalmi körülmények lehetetlenné tesznek nyelvben kimondani.

Bár a hisztériát főként a nőkhöz asszociálják, Charcot és Freud kimutatták a férfi hisztéria létezését, és megnyitották az analízis számára a férfiak elfojtott nőiségét. Amennyiben a tudattalan tudatossá tételének egy formájaként értékeljük a hisztériát, Bertha Pappenheimet a pszichoanalitikus feminizmus elődjének tekinthetjük. Megjegyezzük, hogy a pszichoanalízis a női szubjektivitással folytatott dialógusban lépett be a tudat történetébe, minthogy a tudattalan Freud általi fölfedezése a tizenkilencedik század hisztériásainak testnyelvére volt válasz. A pszichoanalízis tehát olvasható a hisztéria nyelvének elméletté fordításaként.

Mind a pszichoanalízis, mind pedig a hisztéria fölforgatja az uralkodó kulturális rendet azzal, hogy felrobbantja nyelvi hagyományait és elbontja szabályos ügyvitelének homlokzatát. Mind a pszichoanalitikus, mind a feminista mozgalom nemzetközi és többnyelvű volt. Így a hisztéria pszichoanalízise a tizenkilencedik századi Európában tekinthető úgy, mint ami hozzájárult a többnyelvűséghez, az internacionalizmus-hoz és a kortárs nyelvészeti feminizmus fordításban való közléséhez.³⁷

---

³⁷ Anna O.-nak az a törekvése, hogy világát a nyelvnek a jelentők szintjén történő manipulálásával változtassa meg, mintha csak a nyelv mindenható lenne, megelőlegez valamit Mary Daly és bizonyos kortárs francia írók stratégiáiból. Lásd: Index of New Words *Daly Gyn / Ecology: The Metaethics of Radical Feminism* (Boston, Beacon Press, 1978) c. könyvében; továbbá a *Les Cahiers du Grif* „parlez-vous française?” c. számát (vol. 12, June 1976, Paris, Brussels). Ez a kiadvány, ami Françoise Collin, Luce Irigaray, Jacqueline Aubenas és mások cikkeit tartalmazza, a női test különféle beszélt és írott nyelveire és a francia nyelv nőiesítésének egyes módjaira tesz javaslatot. Vivien Forrester regénye, a *Vestigés* (Párizs, Seuil, 1978) franciául és angolul íródott. Hélène Cixous *Vivre d'orange* című könyve (Párizs, des femmes, 1979) angolul és franciául, de

Ez a téma legtökéletesebb metaforáját az *Egy közös nyelv álmában* találta meg, ahol Adrienne Rich azt írja: „különböző dialektusokban vagyunk a fordításai / egy szövegnek, amely még íródik / az eredeti nyelven”.³⁸ Nyelveken szólóként, és a hisztéria testnyelve és a pszichoanalízisnek a tudat történetébe való belépése közti kapcsolat pszichodramatikusaként Anna O. jelentős szereplő ebben a kibomló többnyelvű szövegben.

Hárs György Péter fordítása

(37. folyt.) brazíl, olasz és német nyelvű részeket is tartalmaz. Pappenheim többnyelvűsége előrevetíti a nyelvi konvenciók felrúgását a kortárs feminista szövegekben.

³⁸ Adrienne Rich, „Sibling Mysteries”. *The Dream of a Common Language* (New York, Norton, 1978), 5 1.